

9. David P. A. Path dependence and predictability in dynamic systems with local network externalities: a paradigm for historical economics / P. A. David // *Technology and the Wealth of Nations* / Ed. by D. Foray, C. Freeman. L. : Pinter Publishers, 1993. – p. 208 – 231.

10. Furubotn E. The Economics of Property Rights / E. Furubotn, S. Pejovich (Eds.). – Cambridge : Ballinger Publishing Company. – 1974. – 367 p.

11. Greif A. Historical and Comparative Institutional Analysis / A. Greif // *American Economic Review, American Economic Association*. – 1998. – vol. 88 (2), May – p. 80 – 84.

12. Pejovich S. 1976: The Capitalist Corporation and the Socialist Firm: a Study of Comparative Efficiency // *Schweizerische Zeitschrift fur Volkswirtschaft und Statistik*, 1976 – v. 112, № 1 – p. 1 – 25.

REFERENCES

Cheung, S. "The Contractual Nature of The Firm". *Journal of Law and Economics*, Vol. 26, Issue1 (1983): 1-26.

David, P. A. "Path dependence and predictability in dynamic systems with local network externalities: a paradigm for historical economics". In *Technology and the Wealth of Nations*, by D. Foray, C. Freeman, 208-231. L: Pinter Publishers, 1993.

Dementev, V. V. *Ekonomika kak sistema vlasti* [Economy as a System of Power]. Donetsk: DonNTU, 2003.

Furubotn, E. *The Economics of Property Rights*. Cambridge: Ballinger Publishing Company, 1974.

Greif, A. "Historical and Comparative Institutional Analysis". *American Economic Review, American Economic Association*, vol. 88 (2), May (1998): 80-84.

Khayek, F. A. *Doroga k rabstvuu* [A Road to Slavery]. Moscow: Novoe izdatelstvo, 2005.

Kommons, J. "Institutsionalnaia ekonomika" [Institutional Economy]. *Ekonomicheskii vestnik Rostovskogo gosudarstvennogo universiteta*, vol. 5 no. 4 (2007): 59-70.

Kouz, R. *Firma, rynek i pravo* [The firm, the market and the law]. Moscow: Novoe izdatelstvo, 2007.

Nort, D. *Instituty, institutsionalnye izmeneniia i funktsionirovanie ekonomiki* [Institutions, Institutional Change and Economic Functioning]. Moscow: Nachala, 1997.

Pejovich, S. "The Capitalist Corporation and the Socialist Firm: a Study of Comparative Efficiency". *Schweizerische Zeitschrift fur Volkswirtschaft und Statistik*, Vol. 112, N1 (1976): 1-25.

Reshetilo, V. P. *Ekonomicheskaiia sinergetika institutsionalnykh izmeneniy* [Economic Synergetics of Institutional Changes]. Kharkiv: Prometey-Press, 2006.

Uilliamson, O. *Yekonomichni instytutsii kapitalizmu* [The Economic Institutions of Capitalism]. Kyiv: ArtEk, 2001.

УДК 338.26:332.1

РОЗВИТОК СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: ЗАКОНОМІРНОСТІ, ТЕНДЕНЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

ПАКУЛІН С. Л.

УДК 338.26:332.1

Пакулін С. Л. Розвиток системи вищої освіти України: закономірності, тенденції, перспективи

Обґрунтовано й систематизовано характерні риси економіки знань і ролі вищої школи в цій економіці. Виявлено закономірності функціонування вищої школи та тенденції її розвитку в нових економічних умовах, необхідні для формування ефективною стратегії. На основі аналізу систем вищої освіти країн Євросоюзу розкрито модель європейської вищої освіти Болонського зразка, обґрунтовано її достоїнства, суперечності й перспективи подальшого розвитку. Розроблено концептуальні положення ефективності української вищої освіти на основі структурної, інституційної та змістовної модернізації з урахуванням вимог економіки знань.

Ключові слова: система вищої освіти, вища школа, державне регулювання, закономірності, тенденції, перспективи.

Бібл.: 9.

Пакулін Сергій Леонідович – доктор економічних наук, відділ суспільних проблем сталого розвитку, Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України (бульв. Тараса Шевченка, 60, Київ, 01032, Україна)

E-mail: sizapet@mail.ru

УДК 338.26:332.1

Пакулін С. Л. Развитие системы высшего образования Украины: закономерности, тенденции, перспективы

Обоснованы и систематизированы характерные черты экономики знаний и роли высшей школы в этой экономике. Выявлены закономерности функционирования высшей школы и тенденции ее развития в новых экономических условиях, необходимые для формирования эффективной стратегии. На основе анализа систем высшего образования стран Евросоюза раскрыта модель европейского высшего образования Болонского образца, обоснованы ее достоинства, противоречия и перспективы дальнейшего развития. Разработаны концептуальные положения эффективности украинского высшего образования на основе структурной, институциональной и содержательной модернизации с учетом требований экономики знаний.

Ключевые слова: система высшего образования, высшая школа, государственное регулирование, закономерности, тенденции, перспективы.

Библ.: 9.

Пакулін Сергій Леонідович – доктор економічних наук, відділ суспільних проблем сталого розвитку, Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України (бульв. Тараса Шевченка, 60, Київ, 01032, Україна)

E-mail: sizapet@mail.ru

UDC 338.26:332.1

Pakulin S. L. Development of the system of higher education of Ukraine: patterns, tendencies, prospects

The article substantiates and systemises characteristic features of the knowledge economy and the role of the higher school in this economy. It reveals patterns of functioning of the higher school and tendencies of its development under new economic conditions, which are required for effective strategy formation. It uses analysis of systems of higher education of EU countries to show a model of European higher education of Boulogne type and substantiates its advantages, contradictions and prospects of further development. It develops conceptual provisions of effectiveness of the Ukrainian higher education on the basis of structural, institutional and substantive modernisation with consideration of requirements of the knowledge economy.

Key words: system of higher education, higher school, state regulation, patterns, tendencies, prospects.

Bibl.: 9.

Pakulin Sergey L. – Doctor of Science (Economics), Department of Social Problems of Sustainable Development, Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the NAS of Ukraine (bulv. Tarasa Shevchenko, 60, Kyiv, 01032, Ukraine)
E-mail: sizapet@mail.ru

У системі вищої освіти задіяні різні канали грошових потоків, направлені на покриття витрат, пов'язаних з функціонуванням і розвитком вищої школи. Крім того, вища школа є повноправним суб'єктом ринкових відносин, що стимулює трансформацію її структури, зміну функцій, отримання нових джерел фінансування, пошук нових методів навчання і контролю знань.

Соціальний статус вищої школи означає, що це соціальний інститут, що приводить у рух внутрішні ресурси освітнього простору засобами культури й науки, усі суспільні сили, зацікавлені в його розвитку. Отже, розвиток вищої школи як ключового механізму розвитку знань та ідей – основний шлях до вдосконалення всіх аспектів суспільного життя й відповідно її істотного внеску в соціально-економічний розвиток України.

Серед чинників, що визначають розвиток систем вищої освіти у світі, значне місце займають процеси глобалізації, лібералізації та інтернаціоналізації. До внутрішніх чинників розвитку вищої школи відносяться інституційні чинники, демографія, економічна кон'юнктура, що визначає попит і пропозицію на компетенції та кваліфікації на ринку праці, пріоритети державної економічної політики [2, с. 13].

Умовою успішності вищої школи є реалізація принципів її функціонування й розвитку, що випливають з призначення вищої школи [9, с. 97]. Основоположними є принципи, сформовані світовою спільнотою й закріплені в національних законодавствах. Окрім них, існує система принципів, що стосуються різних аспектів діяльності вищої школи: принципи якості освіти, фінансово-господарської діяльності, трансграничної освіти та ін. Повна їх реалізація – це не одномоментний акт, а послідовна, зважена і тривала робота, яка, зрештою, покликана створити сприятливі умови для ефективної діяльності вищої школи.

З погляду управління вища школа є системою організаційного управління, у якій керований об'єкт – це люди, колективи людей. Управлінські взаємодії в таких системах направлені на організацію й узгодження поведінки колективів людей і мають інформаційний характер.

Передумовами, що визначають можливість державного управління розвитком вищої школи як соціально-економічної системи, є: державний контроль над значною часткою ресурсів, включаючи непрямий вплив на використання ресурсів у приватному секторі економіки; накопичений досвід державного регулювання економіки в розрізі всіх її складових; зростаюча консолідація різних суспільних груп, здатних впливати на розвиток національної економіки й погоджувати приватні дії та рішення; досягнутий рівень макроекономічного регулювання, міжнародної статистики та інформатики. Таким чином, при визначенні стратегії розвитку вищої школи необхідно враховувати її особливості як некомерційної сфери діяльності, як складної соціально-економічної системи, як елемента соціальної інфраструктури ринкової економіки, а також зовнішні світові та внутрішні чинники конкретного історичного етапу розвитку суспільства, що визначають розвиток вищої школи. При цьому загальною світовою тенденцією сьогодні є ставлення до освіти як найважливішої сфери відповідальності держави [1].

У процесі формування єдиного загальноєвропейського освітнього простору відповідальність держави за створення умов для розвитку освіти, для забезпечення її доступності та якості зростатиме. Причому не тільки в частині адміністративного регулювання, а більшою мірою у визначенні державних пріоритетів і виділенні ресурсів для розвитку системи освіти, створенні умов для залучення приватних інвестицій і суспільної ініціативи. З іншого боку, існує висока частка відповідальності самої освіти в тому, яким буде світ у майбутньому. Тому сучасна освіта повинна не просто відстежувати реальні процеси, підстроюватися під існуючі ринки, а визначати, конструювати нову економіку. Зокрема, важлива роль вищої школи полягає в дослідженні нової глобальної економіки – мегаекономіки, у якій є свої закони розвитку, не описані макроекономічною теорією, їх необхідно пізнати й навчитися ними управляти.

Важливим висновком, що витікає з проведеного нами теоретичного дослідження, є безальтернативність модернізаційного шляху розвитку вищої школи України, оскільки це є обов'язковою умовою входження її до світового освітнього простору напередодні шостого технологічного устрою, і відповідно підвищення відповідальності держави за створення умов для розвитку освіти, для забезпечення його доступності та якості.

Не менш важлива роль належить суспільству, його активній участі в діяльності освітніх інститутів, яке врешті визначає свої потреби й формулює «замовлення» [7, с. 324]. Держава ж, надаючи суспільству можливості для маневру, скорочуючи свої функції й передаючи відповідальність, зможе створювати умови, коли суспільні зусилля виявляться затребуваними й ефективними. Керуючись пріоритетом знань і їх роллю в інноваційному й інформаційному розвитку суспільства, які визначатимуть майбутнє світового розвитку, держава і громадськість України усвідомлює необхідність модернізації всієї освітньої системи з урахуванням загальносвітових тенденцій, внутрішніх чинників і можливостей країни. Здійснюваний нині процес модернізації вищої школи вимагає пильної уваги учених і громадськості з метою спрямування його в потрібне русло й виключення неправих помилок або дій, здатних забезпечити Україні місце на периферії світового розвитку.

Сучасний етап суспільного розвитку характеризується як економіка знань. Знання – ширше поняття в порівнянні з інформацією. Продуктом знання є інформація та інновації. Тому правомірно розглядати складовими економіки знань інноваційну економіку й інформаційну економіку. Розвиток економіки знань служить найважливішою умовою для становлення інформаційного суспільства, і навпаки. Постійне економічне зростання можливе тільки на основі накопичення людського капіталу через освіту. Темпи економічного зростання прямо залежать від величини людського капіталу, зосередженого у сфері отримання нового знання. Будь-яка штучна заборона процесу отримання нового знання з чисто економічних мотивів рано чи пізно відіб'ється на показниках економічної динаміки.

Дослідження положень класичних теорій постіндустріалізму, теорії людського капіталу, теорій економічного зростання, концепції технотронного суспільства дає нам підстави стверджувати, що до теперішнього часу не склалася цілісна теорія економіки знань, а відбувається процес її становлення й осмислення у світі, що нестримно змінюється. Системне бачення процесів, що відбуваються в економіці знань, неможливе без урахування сучасних тенденцій, що складаються, зокрема, у сфері вищої освіти.

Економіка знань – це фаза постіндустріального типу економіки, що за своїми масштабами носить глобальний характер, в основі якої діють, разом з традиційними (трудіві, фінансові та природні ресурси), нові чинники економічного зростання – (знання, інновації, інформаційно-комунікаційні технології), які істотно змінюють відношення обміну, якість економічного зростання за рахунок отримання значного рентного доходу, посилення індустріалізації, виникнення нового типу працівника, що приводить до трансформації практично всіх соціальних, внутрішньофірмових, організаційних та інших структур.

Роль вищої освіти в розвитку економіки знань проявляється в забезпеченні економіки фахівцями необхідної кваліфікації, які сприяють підвищенню продуктивності праці, створенні нового знання й доведення його до впровадження у виробництво, отриманні доходів від експорту освітніх послуг, технологій, підвищенні конкурентоспроможності на міжнародному ринку освіти, інновацій, НДДКР, що є істотним внеском у національну економіку.

На основі відмітних характеристик економіки знань нами виявлені такі закономірності розвитку вищої школи в економіці знань:

- ✦ зростаючий вплив людського капіталу, як одного з чинників виробництва, на соціально-економічний розвиток суспільства;
- ✦ наявність тривалого тимчасового лага з моменту зміни пріоритетів державної політики й виникнення позитивних тенденцій;
- ✦ вигоди вищої освіти, пов'язані зі створенням і застосуванням нових технологій і науково-технічних досягнень, що забезпечують підвищення продуктивності праці в усіх вживаних видах діяльності; наявність висококваліфікованих фахівців, що використовують такі технології, а також сприяють підвищенню продуктивності праці;
- ✦ формування ринку освітніх і наукових послуг вищої школи [5, с. 107];
- ✦ поглиблення процесів інтеграції, міжнародного розподілу праці, спеціалізації й кооперації в умовах глобалізації;
- ✦ причинна обумовленість явищ (електронізація операцій у всіх сферах суспільного життя), яка створює основу для розумної, свідомої діяльності людей;
- ✦ нові вимоги ринку праці до фахівців у зв'язку з інформаційними й інноваційними аспектами економіки знань;

- ✦ знання як об'єкт власності і як будь-який інший ресурс схильні до старіння.

На основі аналізу в ході дослідження нами виявлені такі тенденції розвитку вищої школи в економіці знань:

- ✦ стрімка зміна зовнішнього середовища й відповідно вимог суспільства, студентів, працедавців, які випереджають розвиток системи вищої освіти;
- ✦ надлишок фахівців з вищою освітою за певними спеціальностями (економісти, юристи) і нестача фахівців технічного профілю, особливо в галузі ІКТ;
- ✦ зростаюча конкуренція з європейськими й азійськими ринками стосовно кваліфікованих кадрів;
- ✦ низька якість і зниження рівня доступності соціальних послуг у системі освіти;
- ✦ ігнорування урядом України протягом тривалого часу вигод вищої освіти, пов'язаних зі створенням і застосуванням нових технологій і науково-технічних досягнень;
- ✦ різке скорочення обсягу наукових досліджень, що проводяться, мізерна їх частка у світовому ринку науково-технічних відкриттів і досягнень, витік професорсько-викладацького складу за рубіж і в комерційні структури, зниження якості освітніх і наукових послуг;
- ✦ розвиток і ускладнення підприємницької діяльності вищої школи;
- ✦ розширення багатоканального фінансування;
- ✦ розвиток освітньої, інформаційної, інноваційної інфраструктури ВНЗ;
- ✦ посилення конкуренції (державні, недержавні, корпоративні, національні дослідницькі ВНЗ, муніципальні, віртуальні ВНЗ).
- ✦ провідна роль вищої школи в рішенні людством проблеми забезпечення загального світу, збереження й розвитку природного середовища, а також створення умов для розвитку співпраці і взаємодопомоги всіх народів і держав;
- ✦ формування єдиного науково-освітнього простору цілих груп країн, направленої на створення освіти без меж;
- ✦ залучення громадськості до процесу розробки довгострокової стратегії розвитку вищої школи з урахуванням світових тенденцій;
- ✦ масовість вищої освіти й одночасне зниження якості освіти;
- ✦ електронізація систем управління (розвиток «електронних університетів»);
- ✦ безперервність та індивідуалізація вищої освіти;
- ✦ створення й удосконалення способів передачі інформації в освітньому й науковому процесах;
- ✦ виховання культури споживання інформації.
- ✦ формування системи управління знаннями, що створює умови для швидкої адаптації до змін у зовнішньому середовищі та зниження транзакційних витрат;
- ✦ істотна зміна взаємин викладача і студента в освітньому процесі;

- ✦ рух до демократизації освіти, тобто від елітарної освіти до елітної.

Виявлені закономірності й тенденції необхідно враховувати при формуванні державної економічної стратегії розвитку вищої школи.

Увійшовши до єдиного європейського освітнього простору, Україна не повинна сліпо копіювати європейський досвід, абстрактні стандарти, а має орієнтуватися в умовах масового виробництва нових знань з використанням могутніх інструментів ІКТ на реальні потреби українського ринку кваліфікованої робочої сили. При цьому необхідно з'єднати кращі традиції української вищої школи з найсучаснішими освітніми технологіями.

Уніфікація вищих шкіл європейських країн також не означає створення однієї адекватної моделі, мова йде лише про якусь рамкову модель для європейських університетів, засновану на таких ключових інструментах, як фінансування, кооперація, сумісність ступенів, державно-приватне партнерство та мобільність, концепція результатів (компетенцій) навчання, синергія єдиних освітніх і наукових процесів.

Системи фінансування вищої освіти в усіх європейських країнах характеризуються високою питомою вагою державних субсидій, незважаючи на відмінності в структурі джерел фінансування. Вища освіта в багатьох країнах Євросоюзу є практично безкоштовною, але, починаючи з 2007 р., у ряді країн спостерігається тенденція до затвердження стандарту платної освіти.

За середніми витратами на вищу освіту країни Євросоюзу істотно поступаються США – 1,1% до ВВП, тоді як у США вони складають 2,7%. Щоб забезпечити аналогічний рівень, ЄС необхідно додатково вкладати в цю сферу 150 млрд євро на рік. Європейська комісія визначила, що інвестиції у вищу освіту на рівні 2% ВВП є мінімальною вимогою для економіки, заснованої на знаннях.

Кооперація означає, що студенти повинні навчатися як мінімум у двох європейських університетах, щоб претендувати на європейський магістерський ступінь. У Європі вважається за нормальне здобувати освіту в різних університетах, а ще краще – у різних країнах, що підвищує значущість резюме і відповідно шанси знайти більш високооплачувану роботу в міжнародних компаніях. При цьому університети, що кооперуються, можуть отримувати фінансування з європейських фондів.

Сьогодні сформувалася єдина зона європейського освітнього простору, у цілому в європейських ВНЗ і в Україні сформувався контур вищої школи Болонського зразка. Проте зміни, події в постіндустріальному суспільстві породили ряд нових принципово важливих тенденцій розвитку й функціонування вищої школи [4, с. 105]. До них належить процес масовізації вищої освіти, скорочення участі держави в його фінансуванні, посилення вимог до ефективності вищої освіти з боку держави, зміна затребуваної моделі академічного знання. Серед сучасних викликів, пов'язаних з процесами глобалізації та інформаційним вибухом, слід зазначити, насамперед, конкуренцію, що посилюється,

з боку азіатських держав за рівнем науково-освітніх процесів, комерціалізації наукових знань, експансії освітніх послуг. Якщо ідея європейської освітньої політики уніфікації полягала в тому, щоб вийти за рамки колишньої формули освіти з метою академічного визнання, то в основі нової формули закладена оцінка компетентності й конкурентоспроможності знань. Для нової моделі академічного знання характерні такі риси:

- ✦ *міждисциплінарний характер знань*, властивий, як правило, для прикладного контексту [3, с. 98]. Міждисциплінарне знання є новим знанням, має свої методи дослідження, які часто не містяться в початкових дисциплінах;
- ✦ *прикладний характер знань*, тобто їх цільова практична цінність, пов'язана зі змістом вищої освіти [8, с. 45];
- ✦ *руйнування монополії держави на виробництво знання*. Форми виробництва знання стали неоднорідними й організаційно різноманітними на основі їх економічної та наукової ефективності;
- ✦ *актуалізація соціальної відповідальності за зміст вищої освіти*. До процесу виробництва нового знання залучаються представники різних професій. Завдання визначення змісту сучасної вищої освіти виходить за рамки вузько-професійної проблеми [6, с. 16];
- ✦ *розширення бази систем контролю якості*. Зміна ціннісних орієнтирів у змісті знання веде до критерійних змін оцінки його якості і, відповідно, якості вищої освіти. Причому ця зміна, заснована на розширенні критерійної бази якості, враховує значною мірою соціально-економічні індикатори разом з вузькопрофесійними.

Усе це ставить нові завдання перед європейськими, а також українськими ВНЗ щодо підвищення конкурентоспроможності вищої освіти у світі, що нестримно змінюється.

ВИСНОВКИ

1. Освітній комплекс є важливим компонентом економічної системи, який продукує освітню послугу з метою становлення, відтворення і використання людського капіталу як антропогенного фактора розвитку продуктивних сил. Роль освітнього комплексу в соціально-економічному розвитку суспільства проявляється через його функції. Економічну ефективність освітнього комплексу суспільства формують державний і приватний сектори, визначаючи загальний стан продуктивності робочої сили, якість вливання нових трудових ресурсів, значною мірою впливаючи на структуру виробництва, розподілу та відтворення людського капіталу.

2. Виявлені в ході дослідження закономірності й тенденції розвитку вищої школи в економіці знань необхідно враховувати при формуванні державної економічної стратегії розвитку вищої школи.

3. У теорії стратегічного планування розробка концепції є одним із взаємозв'язаних етапів формуванні стратегії. Концепція відображає головний задум розвитку об'єкта планування (вищої школи) на тривалу перспективу, цілі, виражені у вимірних показниках, і заходи,

направлені на їх досягнення. Головна мета «Концепції підвищення ефективності вищої школи» – забезпечення конкурентоспроможності на міжнародному ринку вищої освіти. Для досягнення цієї мети й забезпечення системного ефекту необхідна реструктуризація вищої школи, глибокі інституційні перетворення і трансформація змісту вищої освіти відповідно до потреб економіки знань.

4. Системний ефект від реалізації стратегії зумовлений дією законів організації економічних систем, зокрема законів синергії. Відомо, що еволюція системи неможлива за відсутності подразників на систему, а також потенціалу, що дозволяє адекватно реагувати на подразники. Розвиток вищої школи радянського зразка на початку 90-х років ХХ століття відбувався завдяки наявності генетичного потенціалу, він же (потенціал) і визначав інерцію вищої школи на всіх подальших етапах розвитку. За рахунок організації структури, внутрішніх зв'язків між підсистемами, зовнішніх зв'язків із зовнішнім середовищем вища школа України накопичувала досвід, виробляла механізми взаємодії із зовнішнім середовищем. Усе це привело до необхідності змін у структурі вищої школи, розриву одних зв'язків і виникнення нових і відповідно до накопичення потенціалу. Активний прояв характерних рис економіки знань (дія подразників) останніми роками став критичним. Згідно з теорією, залежно від результатів проходження попередніх етапів система може бути різною, але в будь-якому випадку входить у стадію біфуркації (критичні точки переходу системи з одного стану в інший). Далі, якщо система здатна на кумуляцію потенціалу, відбувається підготовка її до стрибка, якщо ні, то система деградує.

5. У нас немає жодного сумніву, що українська вища школа здатна на кумуляцію свого потенціалу саме за рахунок одночасної реалізації структурних, інституційних і змістовних перетворень, у результаті яких відбувається підготовка вищої школи до стрибка у своєму розвитку відповідно до вимог часу. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Геєць В. М. Інноваційні перспективи України [Електронний ресурс] / В. М. Геєць, В. П. Семиноженко. – Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/203358/>

2. Євсєєва О. О. Пріоритети розвитку соціальної сфери: система освіти / О. О. Євсєєва // *Materialy VI Miedzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji [«Nauka i wyksztaicenie bez granic – 2010»]*, (Przemy?, 07 – 15 grudnia 2010 roku). Vol. 12: *Ekonomiczne nauki*. – *Przemy?!: Nauka i studia*, 2010. – S. 13 – 15.

3. Куценко В. І. Освіта / Куценко В. І., Пакулін С. Л., Шпильова Ю. Б., Гаращук О. В. // *Схема-прогноз розвитку і розміщення продуктивних сил Чернігівської області на період до 2015 р.* – К. : РВПС України НАН України. – 2005. – С. 98 – 99.

4. Пакулін С. Л. Державне регулювання і ресурсне забезпечення сталого розвитку соціального комплексу / С. Л. Пакулін // *Економічний простір : Збірник наукових праць*. – № 65. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2012. – С. 103 – 110.

5. Пакулін С. Л. Методологічні основи підвищення ефективності державного регулювання соціально-економічного розвитку / С. Л. Пакулін // *Економічний простір*. – № 54. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2011. – С. 85 – 95.

6. Пакулін С. Л. Стратегія соціального розвитку Харківської області / С. Л. Пакулін // *Економіка: проблеми теорії та практики : Збірник наукових праць*. Випуск 260 : В 6 т. – Том I. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2010. – С. 14 – 18.

7. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: нац. доп. / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.

8. Дмитренко Г. А. Стратегический менеджмент в системе образования : учеб. пособ. / Г. А. Дмитренко; МАУП. – К. : МАУП, 1999. – 176 с.

9. Третяк В. П. Дослідження соціальної сфери: методологія та практика / В. П. Третяк. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. – 273 с.

REFERENCES

Heiets, V. M., and Semynozhenko, V. P. "Innovatsiyni perspektyvy Ukrainy [Innovative perspectives of Ukraine]". <http://www.twirpx.com/file/203358/>

Yevsieieva, O. O. "Priorytety rozvytku sotsialnoi sfery: systema osvity [Priorities for social development: education system]". // *Materialy VI Miedzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji [«Nauka i wyksztaicenie bez granic – 2010»]*. *Przemysl: Nauka i studia*, 2010.13-15.

Kutsenko, V. I. and others. "Osvita [Education]". In *Skhema-prohnoz rozvytku i rozmishchennia produktyvnykh syl Chernihivskoi oblasti na period do 2015 r.*, 98-99. Kyiv: RVPS Ukrainy NAN Ukrainy, 2005.

Pakulin, S. L. "Derzhavne rehuliuвання i resursne zabezpechennia staloho rozvytku sotsialnoho kompleksu [State regulation and resources support for the sustainable development of social complex]". In *Ekonomichnyy prostir: birnyk naukovykh prats*. – № 65, 103-110. Dnipropetrovsk: PDABA, 2012.

Pakulin, S. L. "Metodolohichni osnovy pidvyshchennia efektyvnosti derzhavnogo rehuliuвання sotsialno-ekonomichnoho rozvytku" [Methodological basis of increase of efficiency of state regulation of social and economic development]. *Ekonomichnyy prostir*, no. 54 (2011): 85-95.

Pakulin, S. L. "Stratehiia sotsialnoho rozvytku Kharkivskoi oblasti" [Strategy for Social Development of Kharkiv region]. *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky*, no. 260 (2010): 14-18.

Sotsialno-ekonomichnyy stan Ukrainy: naslidky dlia narodu ta derzhavy [Socio-economic situation in Ukraine: implications for the nation and the state]. Kyiv: NVTS NBUV, 2009.

Dmitrenko, G. A. *Dmitrenko, G. A. Strategicheskyy menedzhment v sisteme obrazovaniia* [Strategic management in education]. Kyiv: MAUP, 1999.

Tretiak, V. P. *Doslidzhennia sotsialnoi sfery: metodolohiia ta praktyka* [The study of the social sphere: methodology and practice]. Kharkiv: KhNU im. V. N. Karazina, 2009.